

אבן השתייה ב'כיפת הסלע' - תוקפה של מסורת שיטת ה'כפתור ופרח' - ושיטת ראשונים ואחרונים

- א. האם היתה מסורת בימי ה'כפתור ופרח' שכ"יפת הסלע היא מקום המקדש?
ב. הביטויים המיוחדים בנושא הר הבית שבהם השתמש ה'כפתור ופרח'
1. 'הבית הקדוש' או 'הבית' בספר 'כפתור ופרח' - הכוונה להיכל ולעזרה
2. צפיית בניין הבית - בשיר
ג. מסע לימודי בהר הבית בעקבות רבי אשתורי הפרחי
תחנה ראשונה: ה'בית הקדוש' עניינו כיפת הסלע
תחנה שנייה: מקום כיפת הסלע הוא המקום המתוכנן לבניין בית שלישי
תחנה שלישית: ה'בית הקדוש' - כיפת הסלע - מקומו בפסגת ההר
תחנה רביעית: העזרה המקודשת בפסגת ההר - רחוקה מדרום הר הבית שנמצא במישור
תחנה חמישית: מקום התפילה בזמן החורבן נבחר ב'שער שושן' וב'שער הרחמים' - מדוע?
ד. חלוקת הכותל המזרחי: 'מחקר מדעי' - או חלוקה פשוטית?
ה. 'שערי רחמים' ו'שער שושן': האם מדובר בשערים מתקופת בית המקדש
ו. מדוע התפלל רבי אשתורי הפרחי מחוץ לחומה ולא בתחומי הר הבית?
ז. 'שער שושן' - היכן הוא?
ח. מרן הרב קוק זצ"ל: כיפת הסלע היא מקום קודש-הקודשים

א. האם היתה מסורת בימי ה'כפתור ופרח' שכ"יפת הסלע היא מקום המקדש?

לאחרונה עלתה לדיון השאלה מהי שיטת בעל 'כפתור ופרח' בעניין מיקומו של קודש-הקודשים, והועלו טענות שה'כפתור ופרח' לא הכיר במסורת שאבן השתייה נמצאת בכיפת הסלע,¹ ויש שטענו עוד שה'כפתור ופרח' סבר שהעזרה, המקדש וקודש-הקודשים היו בדרומו של הר הבית.²

והנה, לאחר עיון נכון בדבריו של בעל ה'כפתור ופרח' מתברר ההפך הגמור. רבי אשתורי הפרחי חקר את הר הבית מצד המציאות ולאור מקורות חז"ל, והגיע למסקנה חד-משמעית, שקודש-הקודשים ואבן השתייה מקומם בכיפת הסלע, כפי שנמסר מדור לדור.

מי שבא לדון על אודות שיטת ה'כפתור ופרח' בעניין זיהוי מקום המקדש, ראוי שיקרא מעט את הספרות ההיסטורית וההלכתית של תקופת בעלי התוספות ותקופת ה'כפתור

1. ראה מעלין בקודש גליון לא עמ' 85 ועמ' 93-106, ובגליון לה עמ' 23-38.

2. הרב אב"י סילבצקי, 'נכון יהיה הר בית ה', מהדורה ראשונה עמ' 14-20.

ופרח' בטרם יפרוס את משנתו. ככל הנראה המערערים לא קראו את ספרות התקופה, שכן, גם בקריאה שטחית היו נוכחים בקיומה של מסורת רצופה הקובעת, כי קודש-הקודשים מקומו בסלע אבן השתייה הנמצא בכיפת הסלע.

למעשה מדובר במסורת עתיקה שתחילתה בזמן חורבן הבית, כגון הגמרא בסוף מכות המתארת את רבן גמליאל וחברי הסנהדרין העולים להר הבית ורואים שועל יוצא מבית קדשי הקדשים. כן נמצאת בידינו עדותו של התייר מבורדו מתקופת האמוראים (בשנת 333 למניין האומות), שיש בהר הבית "אבן נקובה, שאליה באים היהודים כל שנה ומושחים אותה, מקוננים באנקות וקורעים את בגדיהם, וכך חוזרים". למעשה היתה קהילה קבועה של יהודים בירושלים בתקופת המשנה והתלמוד, הנזכרת בגמרא פעמים אחדות בשם: "קהלא קדישא דבירושלים". מקהילה זו יצאו הלכות שהתקבלו אצל התנאים כהלכה למעשה, כגון מה שמובא בברכות (ט ע"ב): "העיד רבי יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים: כל הסומך גאולה לתפלה – אינו ניזוק כל היום כולו". כמו כן בראש השנה (יט ע"ב): "העיד רבי יהושע בן לוי משום קהלא קדישא דירושלים על שני אדרים". כן מצינו ביומא (סט ע"א) שרבי יהושע בן לוי בשם רבי יהודה הנשיא אומר – "משום קהלא קדישא שבירושלים: אפילו עשר מצעות זו על גב זו, וכלאים תחתיהן – אסור לישון עליהן". בקהילה זו התפללו שלוש פעמים ביום כשהם מכוונים את פניהם למקום השראת השכינה. קהילה קדושה זו שמרה על גחלת התורה בירושלים תוך מסירות נפש מול נגישות השלטון הרומי, ובכך נשמר רצף המסורות על אודות מקום המקדש (ראה עדויות נוספות בערך 'תולדות המקדש' באנציקלופדיה לענייני המקדש באתר 'מכון המקדש', וכן בספר "המסורת על מקום המקדש").

כאן יש לענות על השאלה, מה היה ידוע לאנשי ירושלים בתקופת רבי אישתורי הפרחי על אודות כיפת הסלע. לפיכך נתמקד להלן במקורות מתקופת הראשונים ובעלי התוספות.

יש להקדים תחילה כי סגנון לשון הדיבור והמושגים משתנים מדור לדור, כך בתקופתנו, ובוודאי בתקופת הגלות, כשירושלים ידעה עליות שונות, פעם מצרפת ואשכנז, ופעם מספרד וטורקיה, או מארצות האיסלאם. מכאן גם הכינויים השונים להר הבית ולכיפת הסלע. ניתן למנות עשרות שמות שניתנו במהלך הדורות למקום קודש-הקודשים. ראה להלן שהרמב"ם והרמב"ן קוראים לכיפת הסלע "הבית הגדול והקדוש"³, לעומתם יש שנתנו למקום אבן השתייה שם אחר, כגון "מקום הארון". הרדב"ז קורא למקום כפי שקראו לו העם בזמנו: "בית המקדש". ביטוי זה מובא בשו"ת רדב"ז (חלק ב סימן תרצא) כדלהלן: "שאלת ממני אודיעך דעתי, אם מותר ליכנס לעליות הבנויות סביב לבית המקדש שהן בולטות לתוך המקדש", כשכוונתו לתחום כיפת הסלע. השם 'בית המקדש' היה נהוג

3. [הערת עורך (ע.א.): קשה להאמין שהרמב"ם והרמב"ן יכנו את המבנה המוסלמי של כיפת הסלע "הבית הגדול והקדוש", ואכן המעיין בדבריהם יראה שאין כל הכרח להסביר אותם כך.]

בספרות הדורות שלאחריו, וכך קוראים הערבים למקום עד היום – 'אל מקדס'. יש דורות שקראו למקום "הכיפה", ויש שקראו למקום "קובה" אף זאת מתוך השפה הערבית. יש שכינו את המקום – "מקום אבן השתייה". רבים מן המחברים קוראים למקום "מקום המקדש" כשכוונתם לדייק ולכוון דווקא לכיפת הסלע ולא לכלל הר הבית, והקורא צריך לפרש נכון את כוונת המחבר. יש שהשתמשו במושג הערבי 'אל צאחרה', ובדורות האחרונים התאזרח השם "מסגד עומר", ועוד ועוד. לאור הסגנונות השונים בכל תקופה יובנו המקורות השונים להלן, המתארים את מקום כיפת הסלע – כל דור וכינויו המיוחדים.

האחד: כידוע לכול, כמאה שנה לפני שהגיע רבי אישתורי הפרחי ארצה, ביקר בארץ רבי בנימין מטודלה (בשנת 1170 למניין האומות) ותיאר את אשר ראה בירושלים בהר הבית ובקודש-הקודשים, זו לשונו: **"מקום המקדש** בנה עליו עומר בן אל כתאב כיפה גדולה ויפה עד מאד, ואין מכניסים שם הגויים [הצלבנים] שום צלם ולא שום תמונה, אלא שבאים שם להתפלל". כן מציין ר' בנימין את העובדה שיהודים נכנסים להר הבית "להתפלל לפני קודש-הקודשים".

השני: חמש שנים אחריו ביקר בירושלים רבי פתחיה מרגנשבורג (1175 למניינם, ראה מסעות ארץ ישראל, 53) הכותב כנ"ל: "היכל נאה שם, שבנה מלך ישמעאלים בימי קדם... ובאו פריצים והלשינו למלך הישמעאלים ואמרו: זקן אחד יש בינינו שיודע מקום ההיכל והעזרה... והמלך היה אוהב יהודים, ואמר, אני רוצה לבנות היכל... ובנה היכל מאבן שיש, בניין נאה... ובאו בו גויים [צלבנים] ושמו בו צלמים... אבל בבית קדשי הקדשים לא היה יכול [הצלם] לעמוד".

השלישי: הרמב"ם הגיע לירושלים באותן שנים בהן ביקרו ר' בנימין ור' פתחיה. הרמב"ם מציין שראה את "הבית הגדול והקדוש". מפליא שזה היה המינוח המקובל על היהודים באותה תקופה, זאת מתוך ודאות באשר ל'מקום המקדש' (ראה להלן את דברי הרמב"ן כנ"ל). לפי תיאורו הגיע לירושלים ביום חמישי, שהה בעיר בשבת והמשיך את דרכו ביום ראשון. הרמב"ם מעיד על עצמו שנכנס להר הבית והתפלל בהר. בהכרח שסמך על המסורת המקובלת בין אנשי ירושלים, שכיפת הסלע היא מקום קודש-הקודשים, והתפלל ברחבת ההר.

בשהות קצרה זו בוודאי לא ערך מדידות, ולא פתח מחקר חדש בעניין זה, דבר הדורש ימים ושבועות. מה עוד שלדעת הרמב"ם המסורת יש לה תוקף מבחינת ההלכה, שכך כתב בהקדמה לפירוש המשנה, שאחת מן הסיבות שרבי חיבר את מסכת אבות היתה "להודיעך אמיתות המסורת והקבלה שהיא אמת, חבורה מפי חבורה". כך גם כתב בפירוש המשנה

---

4. [הערות עורך (ע.א.): לשון הרמב"ם היא "ונכנסתי לבית הגדול והקדוש", וממילא ברור שלא התכוון למקום המקדש או לעזרה, שלשיטתו הנכנס שם בטומאה חייב כרת.]

לחולין (א, ב): "דע! כי מסורת בידינו מאבותינו כפי שקבלוהו קבוצה מפי קבוצה", עיין שם שהרחיב להסביר את המסורת האומרת באלו אמצעים יש לנקוט כנגד מינים וצדוקים המרחיקים את העם מקיום מצוות. ראה גם הלכות שמיטה (י, ה-ו) שם כתב שמסורת הגאונים בעניין שנות השמיטה מקובלת עליו, "שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות". לאור האמור מובן מדוע נכנס הרמב"ם להר הבית על פי המסורת העוברת מדור לדור.

הרביעי: למעשה יש בידינו מסורת הקודמת לתקופת הראשונים ובעלי התוספות, היינו, מן המאה העשירית למניינם. כך כותב סהל בן מצליח במכתבו לתפוצות בשם אנשי ירושלים (איגרות ארץ ישראל, עמ' 60): "אחיכם האבלים לילה ויומם, לא יחשו בראותם מיטות המתים מובאות אל המקום אשר עמד שם ארון האלהים, ואחרי כן יוציאו לקברם סביבות המקדש". באיגרתו מתאר את מנהג המוסלמים להכניס את מתיהם לכיפת הסלע וקודש-הקודשים. (המנהג מתקיים גם כיום, למרבה הצער, באין פוצה פה ומצפצף, במיוחד באשר למנהיג אסלאמי או אדם חשוב שנפטר. ראה גם 'אנציקלופדיה לידיעת ארץ ישראל', מאת זאב וילנאי, ערך 'כפת הסלע', המתאר את קיומו של משטח אבן מיוחד בתוך כיפת הסלע, בצפון אבן השתייה, שעליו מניחים את ארון הנפטר לצורך הספד. בעבר, היו מוציאים את המת בתום ההספד לבית הקברות במזרח הר הבית, דרך 'שער הלוויות'. ברבות הימים נחסם שער זה, וחסמת השער צמצמה את מספר הלוויות למקרים מיוחדים).

החמישי: תיאור דומה בעניין המסורת על אודות מקומו של ארון הברית מובא בדברי ר' שמואל בר' שמשון, שהגיע ארצה יחד עם רבי יונתן מלוניל בשנת 1211 למניינם, ומתאר גם הוא: "מקום אשר היה שם הארון עדיין קיים". כוונתו בלי ספק ל'אבן השתייה' בכיפת הסלע, שעליה עמד ארון הברית.

יתר על כן, מתאר ר' שמואל בר' שמשון סדרה של אתרים בהר הבית וסביבתו, דבר המוכיח על מסורת שקיבלו אותה הוא ורבו - רבי יהונתן מלוניל, מגדולי הראשונים בפרובאנס - בבואם העירה, ובהכרח שכך למדו מאנשי ירושלים. זו לשונו:

באנו אל ירושלים ממערבה... אני והכהן הגדול מלוניש ונכנסנו בשער עד לפני מגדל דוד... וניפול על פנינו... [מול] עין עיטם הוא בית טבילה לכהנים... וביסוד הכותל המערבי כעין אולם גדול אחד אשר ביסוד ההיכל... והלכנו משם להר הזיתים מקום שריפת הפרה... ומקום הארון עדיין קיים.

שבעה מקומות נזכרים בדבריו, ובהכרח שלא המציא אותם מדעתו, אלא ראה לנכון להעלות על הכתב את אשר שמע בירושלים: 'מגדל דוד', עין עיטם, 'בית טבילה לכהנים', 'הכותל המערבי' 'ההיכל', 'מקום שריפת הפרה', 'מקום הארון'. שניים מן המקומות נוגעים לענייננו, כלומר לכיפת הסלע, שר' שמואל ברבי שמשון מכנה אותה בביטוי שונה במקצת: 'מקום

הארון ו'ההיכל'. 'ההיכל' מודגש ב'הא הידיעה', ואין לכך משמעות אחרת אלא ההיכל שממנו נכנסים לקודש-הקודשים. וראה להלן שגם בעל 'כפתור ופרח' קורא למקום 'היכל הש"ם'.

השישי: עובדה מוחצת בדבר מסורת זו, היא העדות על אודות רבי יחיאל מפריז, מגדולי בעלי התוספות, שתכנן לעלות לירושלים ולחדש את העבודה במקדש בתקופתו. רבי יחיאל עלה ארצה יחד עם שלוש מאות רבנים בשנת 1250 לערך למניין האומות, בעקבות שריפת התלמוד בצרפת. רוב הרבנים שעלו עמו התיישבו בעיר עכו, ורבנו יחיאל, שהיה ראש ישיבה בפריז, המשיך את קיום הישיבה שהוקמה בעכו. באותה תקופה חלה התעוררות בעניין המקדש, ורבנו יחיאל תכנן לעלות לירושלים ולהקריב קרבנות, זאת, על סמך המסורת המקובלת בין חכמי ארץ ישראל, שאבן השתייה מצויה בכיפת הסלע, וכן המסורת על אודות מקום המזבח (כמבואר בספר כפתור ופרח, ראה להלן).

השביעי: 'יעקב השליח' נשלח מעכו לצרפת - כ'שלוחא דרבנן' - על ידי רבי יחיאל מפריז, במטרה לאסוף תרומות עבור הישיבה בעכו. הוא נשא עמו חיבור שכתב, ובו רשימה ארוכה של קברי צדיקים בארץ ישראל. בחיבורו זה מתאר בין השאר את העובדה שמלך הישמעאלים בנה כיפה יפה על סלע אבן השתייה בירושלים.

השמיני: הרמב"ן בעלותו לארץ ישראל מגולת ספרד, מתאר את יום בואו לירושלים בלשון זו:

ביום תשיעי לירח אלול שנת חמשת אלפים ועשרים ושבע, באתי בעיר החרבה ושוממה מבלי בניה, והיא יושבת וראשה חפוי, וקראתי עליה כראוי: 'ציון מדבר היתה ירושלים שממה'. ואצל העיר כנגד הפתח קרעתי עליה. וכבואי כנגד 'הבית הגדול והקדוש' קראנו בכייה רבה: "בית קדשינו ותפארתנו... היה לשרפת אש", וקרענו קריעה שניה.

הרמב"ן הגיע לירושלים עשר שנים אחר עלייתו של רבנו יחיאל מפריש ופרסום תוכניתו לחדש את עבודת הקרבנות. ברור, אפוא, שמה שכתב - "בבואי כנגד 'הבית הגדול והקדוש'... קרענו קריעה", כוונתו לכיפת הסלע שהיתה מוחזקת במהלך הדורות כבית קדש-הקדשים. הקריעה נעשתה על פי המבואר במועד קטן (כו) וכן ברמב"ם (תעניות ה, טז): "ראה ירושלם בחורבנה אומר: 'ירושלם מדבר היתה'... **בית המקדש בחורבנו** - אומר: 'בית קדשנו ותפארתנו... וקרע', ומהיכן חייב לקרוע? מן הצופים, וכשיגיע למקדש **קורע קרע אחר**".

התשיעי: כך גם מתברר מדברי תלמיד הרמב"ן, שעלה ארצה תקופה קצרה אחריו ומתאר את מקום המקדש כדלהלן: "על אבן השתייה בנו מלכי ישמעאל בנין מפואר מאד, והבניין - על בית קודש-הקודשים ועל ההיכל" (אגרות ארץ ישראל, מאת אברהם יערי). מתברר שהיתה בירושלים מסורת מפורטת על אודות אתרים שונים במקדש, כך יודע תלמיד הרמב"ן לפרט מה הראו לו ביום שהגיע לירושלים. תחילה קרע קריעה אחת על החורבן

בטרם נכנס העירה. משנכנס העירה עלה על חורבה גבוהה בתוך העיר החרבה כדי לראות מקרוב את המקדש ולקרוע על המקדש. להלן תיאורו:

כיון שמגיעים לירושלים עולין לאחת מחורבותיה, משם רואים: הר הבית וחומת העזרה, עזרת נשים, וכל עזרת כהנים, ועזרת ישראל ומקום המזבח, ומקום בית המקדש ההיכל והדביר, וקורעין קריעה שנייה על בית המקדש.

לאחר שפירט לו תושב העיר את המבנים השונים על ההר ושייכותם למקדש קרע את הקריעה השנייה, הווה אומר שהייתה מסורת בעיר על אודות פרטים שונים במקדש.

עוד הוסיף פרטים שלמד בהמשך: "מקום אשר היו שוחטין שם פרה אדומה בהר הזיתים... האיציטבא היא מכוונת נוכח פתח ההיכל, ומשם רואים הר הבית וכל הבניין אשר עליו, ועל כן מתפללים שם כנגד בית המקדש". בהמשך חוזר ומתאר את מקום המזבח ביתר דיוק: "לפני הבית [לפני כיפת הסלע] לצד המזרח, בניין על עמודים וכיפה מעל העמודים, נראה כי הוא המזבח החיצון... ראינו את הישמעאלים... מקיפין לאותו מקום כמו מחול... כמו שהיו ישראל מקיפין המזבח בשביעי של חג". הווה אומר, הכיפה הקטנה הקיימת עד היום ממזרח לכיפת הסלע היא הכיפה שעמדה שם באותם ימים, בימי ר' יחיאל מפריז ובימי תלמיד הרמב"ן. לפי המסורת שבידם ואומדן המרחק מכיפת הסלע היה מקובל עליהם שזה מקום המזבח. מובן מעתה מדוע תכנן ר' יחיאל מפריז לבנות מזבח בהר הבית ולחדש את העבודה, הכל לאור מסורת שעברה מדור לדור.

העשירי: ר' יצחק בן יוסף חילו, אשר ביקר בארץ בשנת ה' אלפים צ"ג (1333 למניין האומות) כותב בספרו 'שבילי ירושלים' כדלהלן: "בעוונותינו, במקום הבית הקדוש בנוי עתה בית מסגד שנבנה על ידי מלך הישמעאלים, אשר כבש את ארץ ישראל ואת ירושלים מיד הערלים, וכך היה מעשה: המלך אשר נדר לשוב ולבנות את חרבות בית המקדש בתת ה' בידו את העיר הקדושה – דרש מאת היהודים להודיע לו את מקום החרבות ההן... ויהי אז זקן אחד, שאמר למלך את מקום המקדש".

האחד עשר: בעלי התוספות כותבים כדבר המובן מאליו, שבני ארץ ישראל כולם יודעים ומכירים את גבולות מקום המקדש, ויודעים שיש איסור כרת לנכנס בטומאה לתחום העזרה וההיכל. מסיבה זו נזהרים בני ארץ ישראל מלהיכנס לתחום זה, מחמת חיוב כרת. התוספות (שבועות יד ע"ב) מסבירים את שאלת רבי ירמיה בגמרא: "בן בבל שעלה לארץ ישראל, ונעלם ממנו מקום מקדש [ונכנס בטעות לתחום העזרה וההיכל] מהו?" כשהשאלה היא מה הבעיה המיוחדת אצל 'בן בבל' דווקא? ומבואר בתוספות שם, שרבי ירמיה מציין דווקא את 'בן בבל' שעלה לארץ, שאינו יודע לא את המקום המדויק ולא את חומר האיסור וטעה ונכנס, ובלשון התוספות: "בזמן הזה מיירי... ונקט 'בן בבל', לפי שבני ארץ ישראל רגילין להכיר יותר" – את גבולות העזרה וההיכל, והיכן חל איסור להיכנס. לא

כן בן בבל הבא ממרחקים, וייכנס לתחום העזרה בטעות, שכן אינו מכיר את הגבולות המדויקים כבני ירושלים המתגוררים במקום.

לסיכום: יש בפנינו עדויות רבות, הן מתקופת המשנה והתלמוד, והן מתקופת בעלי התוספות, בדבר מסורת רצופה על אודות קודש-הקודשים המזוהה עם כיפת הסלע. כפי שיבואר להלן, רבי אשתורי הפרחי, הנודע במחקריו על ארץ ישראל וירושלים, ידע על מסורות אלו, ובוודאי לא המציא "מסורת" חדשה על מיקום אחר של בית המקדש.

כאן המקום להעיר, שאף שלכתחילה צריכה המסורת להיות רצופה, וכלשון הרמב"ם לעיל – "חבורה מפי חבורה", "קבוצה מפי קבוצה", עם זאת מקבל הרמב"ם גם מסורת קלושה יותר. ראה מה שכתב הרמב"ם בעניין המסורת על אודות מקום המזבח, שכן כתב בהלכות בית הבחירה (ב, א):

המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם... ובמקדש נעקד יצחק אבינו... ונאמר בדברי הימים ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה... ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן.

ברור למעיין בדבריו שהמסורת שהרמב"ם מדבר עליה לגבי המזבח אינה מסורת של "קבוצה מפי קבוצה" ו"חבורה מפי חבורה" של חכמי ישראל, שהרי עד ארוונה היבوسی היו באזור ירושלים גויים כדוגמת הכנענים, ולמרות זאת קורא לכך הרמב"ם "מסורת ביד הכל", ומסורת זו תקפה להלכה. על אחת כמה וכמה מסורת רצופה של חכמי ישראל דור אחר דור במהלך תקופת הגלות, כשהיה רצף של יישוב יהודי בירושלים, בוודאי שהדבר נחשב למסורת שיש לה תוקף מבחינת ההלכה.

לאור האמור נבוא לעסוק בדברי הכפתור ופרח'. דברינו מכוונים לאדם שאינו בא להתווכח, אלא יש לו אוזן רגישה ועין טובה ובא ללמוד ולהבין. אדם כזה מוזמן להצטרף למסע משמעותי בהר הבית וסביבתו בלוויית מדריך מוסמך מאין כמוהו, דהיינו רבי אשתורי הפרחי. כך נצא נשכרים, ובלבד שנתאזר באורך רוח להבנת הדברים כרוחם.

ב. הביטויים המיוחדים בנושא הר הבית שבהם השתמש הכפתור ופרח'

לקראת ה"מסע" נתעדכן תחילה במושגים הנכונים, שהשתמש בהם בעל כפתור ופרח בספרו. כל עין חודרת תבחין מיד, כי במהלך התיאור על אודות כיפת הסלע נזכר המקום פעמים רבות במפורש, אך בשמות וכינויים אחרים המקובלים בזמנו, זאת, בלשונו המיוחדת ובסגנונו המיוחד של רבי אשתורי הפרחי.

נחמד אפוא את החושים, וניווכח כי מקום המקדש בכיפת הסלע מופיע רבות בדברי רבי אישתורי.

תלמיד חכם המצוי בספרות התורנית יודע כי כל מחבר והסגנון שלו, כל תקופה והמושגים שלה. אינה דומה העברית של הרמב"ם ב'משנה תורה', לעברית של הרמב"ן בפירושו לתורה ולתלמוד, גם לא לעברית של אבן עזרא, למשל. כך גם הסגנון של המאירי למשל בספרו 'בית הבחירה' על התלמוד, אינו דומה לסגנון בעלי התוספות על התלמוד, או למחברים אחרים הידועים בסגנונם המיוחד.

לפיכך בטרם ניגשים להוכיח דבר מדברי בעל כפתור ופרח, יש להכיר את סגנונו המיוחד. מובן מאליו שרבי אישתורי הפרחי היתה לו לשון המיוחדת לתקופתו ועיון פשוט מוכיח כי אכן היו לו כינויים משלו למקום 'כיפת הסלע', כגון, 'המקום המקודש', 'הבית הקדוש' או גם 'הבית' סתם.

1. "הבית הקדוש" או "הבית" בספר כפתור ופרח - הכוונה להיכל ולעזרה בהקדמה לספרו כתב: "אני הצעיר הדל באלפי... הנה נא הואלתי לבדוק ולחפש לדרוש ולפשפש... מה שהראוני מן השמים בענייני עיר האלקים ירושלימה, ומקדשו המקודש".

בפרק ו כתב: "המקום המקודש הזה הוא תל שהכל פונין בו". בהקשר לכך הביא את דברי חז"ל בשיר השירים רבה (פרשה ד): "היה עומד בירושלם יכוון לבו כנגד בית המקדש שנאמר: והתפללו אל הבית הזה. היה עומד בבית המקדש יכוון לבו כנגד בית קדשי הקדשים שנאמר: והתפללו אל המקום הזה".

עוד כתב בפרק ו: "צריכין אנו לדעת גדר וגבול מקום האסור וחייב - ליכנס היום שם בבית הקדוש". כאן הגדיר במפורש את התחום אליו הוא מתכוון - ה"בית הקדוש", דהיינו כיפת הסלע, שכן בגבולות 'בית' זה חל חיוב כרת לנכנס בטומאה.

באותו סגנון בדיוק מתבטא ר' יצחק בן יוסף חילו, בן תקופתו של ר' אישתורי הפרחי שדבריו הובאו לעיל, הכותב: "במקום 'הבית הקדוש' בנוי עתה בית מסגד שנבנה על ידי מלך הישמעאלים".

סגנון זה מקובל על פוסקים ופרשנים ראשונים ואחרונים, כגון ב'ספר החינוך' (מצווה ק): "רצה השם לטובתינו לזכותינו בהגדלת אותו הבית הקדוש". כך גם הרלב"ג (מלכים א' ח, מד): "זכר [שלמה] התפלה שתהיה בתוך הבית הקדוש הזה", וכך האברבנאל ב'מעייני הישועה' (ירמיהו מא) וכעין זה באלשיך (ישעיהו לח כב): חזקיהו "תאב היה על בית המקדש... כי יעלה בית ה' על בשורת הבית הקדוש".

נשאל אפוא את עצמנו: איזו הגדרה בהירה יותר? - 'כיפת הסלע' - השם המודרני, זאת, כשיש כמה 'כיפות סלע' קטנות וגדולות בהר הבית? או השם המפורש - 'הבית הקדוש'?

ניתן להצביע על מקום נוסף שבו הגדיר רבי אישתורי את כיפת הסלע בשם מיוחד ומפורש - "היכל השם". זו לשונו בעניין אבן השתייה: "ונקראת 'אבן שתייה' [מתחת לכיפת הסלע] ששם טיבור הארץ ומשם נצמחה כל הארץ, ושם היכל הש"ם עומד, שנאמר: 'והאבן הזאת [אבן השתייה] אשר שמתה מצבה יהיה בית אלהים'". רבי אישתורי אינו אומר: 'שם עמד היכל הש"ם' בלשון עבר, אלא "שם היכל הש"ם עומד" - כיום הזה!⁵ וראה לעיל בדברי ר' שמואל בר' שמשון שאף הוא קורא למקום "ההיכל".

2. צפיית בניין הבית - בשיר

בהמשך לאמור, נעיין בשיר מיוחד במינו שחיבר בעל כפתור-ופרח (פרק ו) וניכר שיצא מנהמת לבו:

ומי יעצור כוח לבנות לו בית!
כי השמים ושמי השמים לא יכלכלהו!
ומי אני אשר אבנה לו בית!
אדון יחיד
אל הבית הזה אורו של עולם
זה עני קורא שופך שיח וזורק מרה
צועק זועק פושט ידיו ופורש כפיו
נגדך אל שם פניו
מחכה צדקתך מקווה ישועתך
עומד ברשות הרבים אשר קשתי שנאתם הם רבים
והנכרי אשר לא מעמך ישראל גדול ב'בית'
ואין איש מאנשי הבית שם ב'בית'
בחסדיך הנאמנים אלהי בנה ביתך כבתחילה
פוקד ישועה פקוד עם סגולה
שבע רוגז הולך בגולה
ואל עיר קדשך בדביר ארמון מהוללה
הביאהו בחסד וברחמים ועל מזבחך יעלה עולה
כי תתנהו לשם ולתהלה.

רבי אישתורי הפרחי זועק על העובדה, שהגויים שונאי ישראל שולטים ב"בית", בכיפת הסלע, ואילו "אנשי הבית" - אלו ישראל - "אינם בבית", כשנכספה נפשם לשוב ולחדש

5 [הערת עורך (ע.א.): המשפט המצוטט אינו לשונו של הכפתור-ופרח, אלא ציטוט שהוא מצוטט מפרקי דר' אליעזר, ולכן ברור שאין כוונתו למבנה של כיפת הסלע.]

את העבודה על המזבח. שבע פעמים נזכר הביטוי "בית" בשיר מיוחד זה. לאיזה "בית" התכוון רבי אישתורי הפרחי – לא ל"בית הקדוש"?

וכבר הבאנו לעיל את סגנונו של תלמיד הרמב"ן, המכנה את כיפת הסלע בשם הסתמי "בית", כדלהלן: "לפני ה'בית' [כיפת הסלע] לצד המזרח, בניין על עמודים וכיפה מעל העמודים, נראה כי הוא המזבח החיצון".

תמוהה אם כן טענתם של המביאים ראייה נגד קיומה של מסורת בעניין מקום המקדש, משתיקתו ומהתעלמותו, כביכול, של ה'כפתור ופרח', מקיומו של בית הבנוי בראש ההר. אדרבה, מן האמור עולה ההיפך הגמור. את הכינוי החדשני – 'כיפת הסלע' אכן, אינו מזכיר, אך כינויים ברורים אחרים כמו, 'הבית המקודש', 'המקום המקודש', 'הבית' ואפילו 'היכל הש"ם' – מזכיר ומזכיר.⁶ בכגון זה אומר ישעיהו הנביא (לד, טז): "דרשו מעל ספר ה' וקראו – אחת מהנה לא נעדרה", יש רק לדרוש, לעמול, לפקוח את העיניים, לקרוא ולהיווכח, אזי הדברים מאירים ושמחים.

ג. מסע לימודי בהר הבית בעקבות רבי אישתורי הפרחי

כמובטח לעיל, הננו יוצאים למסע לימודי הלכתי באתרי הר הבית וסביבתו, בהדרכתו של גדול בתורה – ראשון חוקרי ארץ ישראל וירושלים – רבי אישתורי הפרחי. נעשה זאת לפי סדר הדברים בספרו 'כפתור ופרח', תוך עיון בפסקאות אחדות בפרק ו; שם מתוארים אתרים שונים בהר הבית. האתרים השונים והתחנות שעושה רבי אישתורי בהר, יש להם מטרה, ללמד ולהוכיח כי **כיפת הסלע היא מקום קודש-הקודשים**, כדלקמן:

תחנה ראשונה: ה'בית הקדוש' – עניינו כיפת הסלע

רבי אישתורי הפרחי בחקירתו מברר את המקום המדויק עליו דיברו חז"ל, שם חל איסור כרת לאדם הנכנס בזמן הזה לתחום העזרה, ומביא שני מקורות לבירור השאלה.

מקור אחד: גמרא במסכת מכות (יד, ב) האומרת: "הבא אל המקדש טמא [היינו כיום הזה! ונאמר בו עונש]: 'את מקדש ה' טימא – ונכרתה הנפש ההיא מעמיה!' (כפתור ופרח תחילת פרק ו).

מקור שני: שאלה שנשאלה במסכת שבועות (יד, ב): "בעי ר' ירמיה: בן בבל שעלה לארץ ישראל, ונעלם ממנו מקדש", האם חייב להביא קרבן חטאת? ומסקנת הכפתור ופרח: "אלמא קדושת 'הבית' לעולם!" רצונו לומר: הננו למדים ממקורות אלו ש'הבית' הנוכחי, דהיינו,

6. [הערת עורך (ע.א.): כאמור לעיל, קשה להאמין שהכפתור-ופרח יקרא למבנה המוסלמי של כיפת הסלע "הבית הקדוש", ואכן המעיין בדבריו רואה שכוונתו תמיד בכינויים אלו לבית המקדש ולא לכיפת הסלע.]

כיפת הסלע, הוא מקום מקודש בקדושת העזרה, ולכן בן בבל שנכנס לשם בשגגה, נכנס לקדושת העזרה וצריך להביא חטאת.

וממשיך ר' אשתורי הפרחי ומחזק את דבריו הלכה למעשה: "אחר שהעניין כן, הנכנס היום, שאנו טמאים ב'מקום הבית' [כיפת הסלע] חייב כרת". רבי אשתורי הפרחי מביא את מסקנתו זו בפני 'מורנו ברוך' בירושלים לשאול אותו מה דעתו על הזיהוי שהוא מציע, ומביא את תשובתו: "והסכים בזה מורנו הרב ברוך ז"ל". למה בדיוק הסכים מורנו ברוך? – אלא הסכים לזיהוי של ר' אשתורי הפרחי, שהנכנס בידועין לכיפת הסלע כיום הזה עובר על איסור כרת.

רבי אשתורי ממשיך לברר את הגבולות המדויקים, וכותב שה'בית' האסור בכניסה אינו רק הבניין הקיים היום אלא תחום רחב יותר, היינו, תחום העזרה כולו. לשם כך הביא את לשון הרמב"ם בעניין זה בפירוש המשנה (מדות ב, ו) שם מציין הרמב"ם את גבולות העזרה המקודשת: "העזרה מוחלטת! והוא שאמר עליה כאן: 'העזרה היתה אורך קפ"ז על רוחב קל"ה', הוא מתחילת עזרת ישראל ולמעלה, עד אחת עשרה אמה שאחורי ההיכל... ומקום זה הוא שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת, והוא הנקרא 'מקדש מוחלט'".

המסקנה העולה מן האמור היא, כי רבי אשתורי ובעלי התוספות המתגוררים בירושלים עסקו בשאלת הכניסה לכיפת הסלע, בהמשך למסורת האומרת, שמקום הכיפה הוא מקום ההיכל וקודש-הקודשים, ולכן הנכנס למקום זה בטומאה "היום" עובר על איסור כרת.

נמצא שכבר ב'תחנה' הראשונה בסיוורו בהר הבית, מביא אותנו ה'כפתור ופרח' אל המסקנה, כי אכן מסורת זו ידועה ומוכרת לחכמי ירושלים.

תחנה שנייה: מקום כיפת הסלע הוא המקום המתוכנן לבניין בית שלישי

רבי אשתורי הפרחי לוקח אותנו בדבריו לתחנה שנייה. מורגש בדבריו שהופתע מתגובתו של 'מורנו ברוך', הנותן לו מידע חשוב שלא ציפה לו. לא רק שנתן את הסכמתו להגדרה שהציע ר' אשתורי לזיהוי ה'בית' עם כיפת הסלע, שהנכנס לשם חייב כרת, אלא התברר, שנדונה בעבר תכנית בין חכמי ירושלים להקים שם את הבית השלישי, העתיד להיבנות בכיפת הסלע. זה תוכן דבריו בהמשך:

גם כי אמר אלי [מורנו ברוך] בירושלם, כשהבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולהגיהו, שרבינו יחיאל דפריש ז"ל אמר לבוא לירושלם, והוא בשנת שבע עשרה לאלף הששי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה.

כלומר, לא רק שמקום כיפת הסלע יש בו איסור כרת לנכנס בטומאה, אלא במקום זה בדיוק התכונן רבי יחיאל דפריש לבוא לירושלים ולחדש בו את עבודת הקרבנות. זאת על סמך המסורת הידועה ומוכרת בתקופת בעלי התוספות, כדלעיל, שמקום כיפת הסלע הוא

מקום ההיכל, ואילו הכיפה הקטנה יותר במזרח היא מקום המזבח. כך התברר לר' אשתורי הפרחי עד כמה צדק בחקירתו בזיהוי מקום ה'בית הקדוש'.

בולטת העובדה בדברי רבי אשתורי הפרחי, שחידוש עבודת הקרבנות, הוא נושא הממשיך להעסיק את חכמי ירושלים לא רק בימי רבי יחיאל מפריז, אלא גם כחמישים שנה אחרי פטירתו, שכן מורנו ברוך ביוזמתו מעלה את הרעיון בפני ה'כפתור ופרח' כמצווה הניתנת לביצוע.

ואכן, שאלת חידוש עבודת הקרבנות ממשיכה להעסיק את רבי אשתורי גם לאחר שנפרד מרבנו ברוך. וכך מתאר ר' אשתורי את אשר התחולל בנפשו בשובו מירושלים לעירו בית שאן, כשהוא מונה את הבעיות ההלכתיות שהטרידו אותו בשעת עלייתו במעלה ההר סמוך לשילה בעניין חידוש העבודה. זו לשונו: "ואני מטרדתי להשלים עמו [עם מורנו ברוך] המלאכה [של הגהת הספר] לא שאלתי: מה נעשה מטומאתנו! ואנא הכהן המיוחס!"

ר' אשתורי משיב בעצמו על שתי השאלות:

האחת: באשר לעובדה שעם ישראל טמאי מתים, כותב: "אנכי בדרך לפני שילה שב למקומי, נזכרתי הלכה, שאין לחוש על הטומאה, שכן הטומאה דחוייה בציבור, כדאמרין בתמורה (יד, א) שקרבנות ציבור דוחין את השבת ואת הטומאה". כן הביא בעניין זה את דברי הרמב"ם בהלכות ביאת מקדש (ד, י-יב) הכותב: "כל קרבנות צבור... דוחין את השבת ואת טומאת המת", ואם כן אין בטומאת מת כדי לעכב את העבודה.

השנייה: באשר לבעיית ייחוס הכהנים, מביא ר' אשתורי הפרחי בספרו את דברי הרמב"ם, הסובר שקשה למצוא כוהן מיוחס. הרמב"ם כותב, שכוהן מיוחס בזמן הזה הוא מי שהעידו עליו שני עדים שיש לו ייחוס מדורי דורות – מימי הבית השני. במקרה זה יש לוודא, שהוא צאצא של "כהן ששימש על גבי המזבח". על כך תמה ר' אשתורי הפרחי: "והיום אנה נמצאהו!"

בהמשך פרק ו מביא ר' אשתורי הפרחי פתרון איך ניתן להתגבר על שאלה זו, ומוכיח מכמה סוגיות בגמרא (תענית יז, א; ובכורות ל, ב) ש"בזמן הזה יתכן שיימצא מי ששומר ייחוסו". בכך נפתרת בעיית ייחוס הכהנים בזמן הזה.

מורגש בדברי רבי אשתורי הפרחי שחידוש עבודת הקרבנות אינו נותן לו מנוח. מצד אחד יודע הוא כי כוחותיו דלים מול המשימה הגדולה, במיוחד בדור בו מעטים היהודים יושבי הארץ. מאידך, הוא חש חובה לעשות לקיום המצווה, כדבריו בתפילתו הנזכרת לעיל והשתוקקותו לבנות את בית ה': "מי יעצור כוח לבנות לו בית!... אל עיר קדשך הביאהו בחסד וברחמים – ועל מזבחך יעלה עולה!"

רבי אישתורי הפרחי לוקח אותנו לתחנתו השנייה - היא שילה עיר המשכן, וכמסוח לפי תומו מתברר לנו שראשו ורובו נתון למקום המקדש בירושלים. שם לרגלי שילה מצא פתרון לשאלותיו, והתברר לו כי אין מניעה לחדש את העבודה. ובאשר לשאלת מקום המקדש והיכן ייבנה ההיכל, אין זו שאלה, שכן רבי יחיאל מפריז ובני דורו הגיעו להכרה על סמך המסורת שבידם, שניתן להקים את ההיכל ואת המזבח בתחום כיפת הסלע.

תחנה שלישית: ה'בית הקדוש' - כיפת הסלע - מקומו בפסגת ההר
יש להקדים, שרבי אישתורי הפרחי ראה לנגד עיניו את מראה הר הבית שצפה בו מכיוונים שונים, וכן את כיפת הסלע הבנויה בפסגת ההר. ברור לעין כול, שיש הפרש גובה בין חומת המזרח הבנויה במורד ההר, לבין כיפת הסלע הבנויה בפסגה בראש ההר. רבי אישתורי עלה בין השאר להר הזיתים כפי שהוא מתאר בפרק ו: "שקבר חולדה בירושלם... אנו רואים אותו היום בראש הר הזיתים". כן בדק את מקום שריפת הפרה מול כיפת הסלע, ובלשונו (פרק ו): "הפרה היתה נשרפת בהר המשחה, וכדאמרינן מסכת פרה (ג, ו): 'כבש היו עושין מירושלם להר המשחה, פרה וכל מסעדיה יוצאין להר המשחה. והוא במזרחה של ירושלם. עוד היום מקובל המקום ההוא, והוא צפוני לקבר חולדה כמטחווי קשת שפל ממנו מעט". לאור התצפית מהר הזיתים מתאר רבי אישתורי את המפלסים השונים במעלה הר הבית על פי המשנה במידות, כשהוא מתאים את האמור במשנה לתנאי השטח שענינו רואות.

לצורך העניין מכנה ר' אישתורי את מקום כיפת הסלע בשם 'בית המקדש', כינוי המקובל מאות שנים בין תושבי ירושלים, וכסגנון הרדב"ז לעיל. אלו דברי ה'כפתור ופרח':

נחזור ל'בית המקדש': מכל מקום צריכין אנו לדעת גדר וגבול מקום האיסור וחיוב, ליכנס היום שם ב'בית הקדוש' [כלומר לכיפת הסלע].

כאן ניגש לתאר את גבולות העזרה, שבמרכזה ה'בית הקדוש':

"אמר שמואל: אין חייבין משום טומאה אלא על אורך קפ"ז על רוחב קל"ה", וזהו מכותל העזרה המזרחית שהוא תחילת עזרת ישראל, עד כותל העזרה המערבי, ונבאר זה בגזרת הבורא: ... הר הבית הוא מרובע רבוע מוקף חומה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה... ואליו חמשה שערים, האחד - במזרח לצד הר הזיתים, ונקרא 'שער שושן' מפני שעליו שושן הבירה... [מקום 'שער שושן' יבואר בהמשך].

לפנים מזאת החומה [של הר הבית] היה כותל מכלונסאות ונסרים, לא מאבנים ולא מאדמה, גבהו עשרה טפחים מקיף סביב ושמנו 'סורג'... לפנים מהסורג הוא ה'חיל', והוא מקיף... מרובע ארוך [מלבן] שכ"ב על קל"ה לחוד, וזה כולל כל הבניין וכל הקניין, [כלומר, שטח מוגדר זה כולל בתוכו גם את חצר העזרה וגם את הבניין שבמרכז].

כדי שהקורא יבין את כוונתו, מוסיף רבי אישתורי ומתאר שהמקדש בנוי בפסגת ההר, והמבקר בירושלים ועומד מול שער שושן בכותל המזרחי של הר הבית, יבחין שיש לעלות משער זה הבנוי בשיפולי ההר ולטפס אל ראש ההר. העלייה מתקיימת באמצעות מדרגות רבות, ולפי תיאורו מדובר בארבעים ושלוש מדרגות הבנויות במעלה ההר עד שמגיעים לפסגתו, שם שוכן ההיכל וקודש-הקודשים. אלו דבריו:

קרקע אלו המקומות לא היה שווה אלא יורד ועולה [לראש ההר]. כיצד? אדם נכנס להר הבית דרך שער המזרח שהוא 'שער שושן', ועובר ב'סורג' עד שמגיע ל'חיל', וכל זה בשווה ובמישור. וכשהוא רוצה ליכנס ל'עזרת נשים' היה צריך לעלות שתיים עשרה מדרגות... וכשעלה אלו הי"ב מדרגות... מוצא לסוף זה כותל... ונקרא [כותל] זה 'חומת העזרה'... עולה חמש עשרה מעלות... ומוצא למעלה שער אחד והוא 'שער ניקנור'. הולך במישור י"א אמה... ומוצא לפניו מדרגה גבוהה אמה אחת ועליה שלש מעלות... והוא [נמצא עתה] ב'עזרת כהנים'. ושם מקום מזבח! [שרכי יחיאל דפריז התכונן לבנותו שם, ותלמיד הרמב"ן מתאר את המקום במדויק]... עולה משם לאולם שתיים עשרה מדרגות כראשונות... נמצא גובה קרקע ההיכל על [פני] קרקע שער שושן – עשרים ושתיים אמה! וסימניך: 'ב"ך יברך ישראל'.

ומוסיף רבי אישתורי למסקנה:

העולה בידינו, שהשערים שהם למזרח [מול קודש הקודשים] הם חמשה, הראשון – שער שושן בחומת הר הבית. השני שער עזרת נשים... השלישי שער ניקנור... הרביעי שער האולם... השער החמישי [בפסגת ההר] – שער ההיכל, מכוונים זה לזה, וכל אלו הדברים יתבארו ממה ששינינו במסכת מדות.

כלומר: הוכחה נוספת בידינו על פי המשנה והמציאות בהר, שכיפת הסלע היא מקום ההיכל. שכן, רואים כיום, שיש לטפס בהר התלול במדרגות רבות, משער שושן הנמצא במורד ההר במזרח, עד שער ההיכל ב'בית הקדוש' שבפסגת ההר, נמצא שכיפת הסלע היא מקום קודש-הקודשים.

תחנה רביעית: העזרה המקודשת בפסגת ההר – רחוקה מדרום הר הבית שנמצא במישור לאחר שהוכיח שכיפת הסלע בראש ההר תואמת את המעלה המדורג כמתואר במשנה, רואה לנכון רבי אישתורי הפרחי לדחות אפשרות שמקום קודש-הקודשים היה בדרום. אף כאן הדבר מוכח מן המציאות, שהרי הצד הדרומי של רחבת הר הבית שטוח, כפי שהדבר נראה מהר הזיתים ומכיוונים אחרים, כשברור מלשון המשנה שההיכל בנוי בראש ההר כנ"ל. הדבר מוכח גם מלשון משנה אחרת במסכת מידות, האומרת שהעזרה ובה ההיכל היתה בצפון מערב הרחבה. כלומר, רחוקה מדרום הר הבית. אלו דבריו:

העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית, אלא רחוקה מן הדרום של הר הבית יותר מכל הרוחות, וקרובה למערבו יותר מכל הרוחות... נמצא היותר קרוב – המערב, אחריו – הצפון, אחריו – המזרח, אחריו – הדרום". כלומר, העזרה רחוקה מן הכותל הדרומי של הר הבית.

הרי לנו הוכחה נוספת שמקום כיפת הסלע בראש ההר הוא מקום ההיכל והעזרה.

תחנה חמישית: מקום התפילה בזמן החורבן נבחר ב'שער שושן' וב'שער הרחמים' - מדוע?
לאחר שתיאר רבי אישתורי הפרחי את מבנה הר הבית בתוך חומות ההר על פי מסכת מידות ובהתאם למציאות הנראית לעין, לוקח בעל כפתור ופרח את המבקר בירושלים לתחנה חמישית. רבי אישתורי מקיף את ההר מבחוץ כשצעדיו מכוונים אל כותל הר הבית המזרחי, מביא את המבקר לשער שושן ומסביר לו מדוע נקבע שם מקום התפילה. לדבריו מקום זה הוא המכוון ביותר להיכל ולקודש-הקודשים, לפיכך, תיאור מקום התפילה באזור 'שער שושן' מול ה'בית הקדוש' שבראש ההר, הוא הוכחה נוספת שכיפת הסלע היא מקום קודש-הקודשים, שהרי כך נוהגים המתפללים מכוח מסורת הדורות, לבוא דווקא למקום זה להתפלל שם. אלו דבריו:

מכל זה יראה, כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה [סביב הר הבית] שהם כותלים מחומת הר הבית! עוד היום ניכר שער שושן למזרח – והוא סגור אבני גזית. ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי... ואנחנו רואים היום שהחומה [חומת הר הבית] ההולכת מצפון לדרום הרבה מאד! יותר מקל"ה והיא חומת המזרח... א"כ בהכרח יש לנו לומר שהם כותלי הר הבית.

רבי אישתורי הפרחי ידע שהכותל המזרחי ארוך ומתמשך הרבה יותר מחמש מאות אמה הנזכרות במסכת מידות, ולכן כתב: "ואנחנו רואים היום שהחומה ההולכת מצפון לדרום הרבה מאד!" רבי אישתורי הפרחי אינו נדרש לפתרון השאלה מדוע הכותל המזרחי ארוך יותר מחמש מאות אמה, כשאינו בידיו נתונים מספיקים כדי לפתור אותה, שכן יתכן שכותל זה הורחב בידי הורדוס בימי בית שני, או בידי גורם אחר שעשה שינויים בזמן הגלות בחומה המזרחית.

עיקר עניינו להראות שהתפילה במהלך הדורות מתקיימת ב'שער שושן', שצורתו ניכרת לעין בזמנו בכותל המזרחי ומכוון בכיוון כללי מול כיפת הסלע. בכך מתחזקת מסורת הדורות בדבר מקומו של קודש-הקודשים במקום הכיפה. רבי אישתורי לא בא אלא להסביר את מה שמקובל בפי ה'המון', הקורא ל"שער הסגור" – "שער שושן". הדבר מסתבר לדעתו, שכן לפי המשנה במידות שער זה מכוון כנגד קודש-הקודשים. ברוח זו מסביר רבי אישתורי הפרחי גם את המושג 'שערי רחמים'. כן הוסיף שמנהג ישראל במהלך דורות הגלות לקיים

את תפילותיהם במקום זה דווקא, יסודו בתפילת שלמה במלכים א' ה, לח, האומר: "כל תפלה כל תחנה אשר תהיה... לכל עמך ישראל... ופרש כפיו אל הבית הזה".

בהמשך הפרק מוסיף ר' אשתורי וכותב על ערך התפילה מול מקום קודש-הקודשים, ומכנה אותו בשם – "המקום המקודש", כדלהלן:

המקום המקודש הזה [שנראה לעינינו כיום] הוא תל שהכל פונין בו. וכמו ששנינו (ברכות ל ע"א): ... היה עומד בירושלם יכוון לבו כנגד בית המקדש, שנאמר (דה"י ב' ו, לב): "והתפללו אל הבית הזה...". היה עומד בבית המקדש יכוון לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר (שם פס' כו): "והתפללו אל המקום הזה", נמצא כל ישראל מכוונים למקום אחד.

הוכחה זו בנויה על מה שהובא לעיל (תחנה שלישית) ששער שושן בחומת הר הבית – השער הנמוך בהר, מכוון כנגד ארבעה שערים במערב עד שער ההיכל בפסגת ההר.

ד. חלוקת הכותל המזרחי: "מחקר מדעי" – או חלוקה פשטנית?

כאן המקום להעיר, שדרכו של רבי אשתורי הפרחי לדייק, ולציין כמידת יכולתו כל מקום ואתר שהוא מדבר עליו במספר אמות שמדד בעצמו. לדוגמא: ב'כפתור ופרח' פרק ז' כתב: "עיר אחת הסמוכה ללוד ושמה רמלה... צפונה של לוד כאלף וחמש מאות אמה". בפרק יא כתב: "מקבורת רחל לבית לחם כאלפיים אמה". עוד שם: "בין צפת לביריה – כאלפיים אמה". בעניין מקומו של קבר יוסף כתב: "קבר יוסף הצדיק נמצא לצפון 'באלטא' כחמישים אמה".

לא כן בעניין הכותל המזרחי של הר הבית, בעניין זה היה ברור לו שאורך הכותל מתמשך יותר ממידת חמש מאות אמה הנזכרת במסכת מידות, ולכן לא בא להציע פתרון לשאלה זו, כנ"ל. עם זאת ראה לנכון להנחות את עולה הרגל הבא מן הארץ או מן הגולה לירושלים, ומחפש את מקום התפילה, כיצד ימצא את המקום המדויק. לפיכך נקט בלשון אחרת:

אם תחלק [אתה עולה הרגל] זה הכותל לשלשה חלקים – יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי.

בכך סימן למתפלל בדרך פשוטה כיצד יוכל למצוא בעצמו את מקום התפילה בכותל המזרח. אין מדובר ב"מחקר", ולא בשלשה חלקים שווים ומדויקים, אלא בחלוקה פשטנית, שכל הבא אל הכותל המזרחי להתפלל יוכל לזהות את המקום. רבי עמנואל חי ריקי שחי בירושלים לפני כמאתיים וחמישים שנה כותב בספרו 'אדרת אליהו' (סימן לו) על אודות שער הרחמים: "לפי מה שמדדתי מצאתי היותה היא ממש 'שער המזרח' הידועה", וכוונתו

לשער שושן שהיה מכוון כנגד שערי המזרח, אך נראה שגם המדידה שלו לא היתה דייקנית אלא מדידה כוללנית.

מקום תפילה זה נזכר גם בדברי רבי פתחיה מרגנשבורג, שביקר בירושלים כמאה וחמישים שנה לפני רבי אישתורי הפרחי, ומתאר את המקום כדלהלן (מסעות ארץ ישראל לאברהם יערי עמ' 54):

בירושלים יש שער וקורין לו 'שערי רחמים'. ואותו השער ממולא אבנים וסיד... ויש מסורת ביד היהודים שדרך אותה שער גלתה השכינה ובו עתידה לשוב. והוא מכוון כנגד הר הזיתים... ומתפללין שם.

כלומר, משך מאות שנים התקיימה התפילה באזור שער הרחמים ושער שושן הנמצאים מזרחה לכיפת הסלע. רבי אישתורי הפרחי מוסיף ומתאר שער נוסף שרבי פתחיה לא תיאר מפני הקיצור, ומצביע על קיום שריד של שער קדום אחר בכותל המזרח, וכלשונו: "עוד היום ניכר 'שער שושן' למזרח - והוא סגור אבני גזית". כוונתו לשער הנראה לעיניים בציורים מאותה תקופה (ראה להלן בציורים הנלווים).

ה. 'שערי רחמים' ו'שער שושן': האם מדובר בשערים מתקופת בית המקדש

לזיהוי שני השערים הסגורים, 'שער שושן' ו'שערי רחמים' במרכז הכותל המזרחי, מוסיף רבי אישתורי אומדן וכותב, שיש מרחק של "כמטחווי קשת" בין 'שער שושן' ל'שער הרחמים'. אלו דבריו:

ולצפון 'הפתח הסגור' אשר במזרח, שאמרנו עליו שהוא 'שער שושן' - כמטחווי קשת, יש בכותלו שני שערים גבוהים מאד בכיפות מחוץ, ודלתותיהם ברזל והם סגורים לעולם, וקורין להם ההמון 'שערי רחמים'. והישמעאלים הורגלו בזה וקורין להם - בא"ב אלרחמ"א. ומסתברא שהם אותם שני שערים שעשה שלמה... ושמא לזה קורין להם קצת 'שערי רחמים'.

אם כן היום שאנחנו בחטאינו מבחוץ, נוכל להתקרב לעניין תפלה והשתחויה עד אותם הכתלים. וכן עמא דבר, באים עד אותם הכותלים ומתפללים לאל יתעלה לפני אלו השני שערים שהזכרנו. וכבר בקש מהאל יתברך שלמה בתפלתו (כדלעיל במלכים א ח, ט) שתקובל תפילת המקום ההוא.

להבנת דבריו יש לברר, האם ההסבר ל'שערי רחמים', שלדעתו נבנו בתקופת שלמה, הדבר נאמר מצד הסברא, או שמא ראה הכרח לומר כן? דומה שמי שידייק בדבריו ימצא, שרצה להסביר מדוע ה'המון' קורא לשערים בשם זה. כמבואר לעיל, בימי רבי פתחיה הוסבר הכינוי 'שערי רחמים' בהסבר שונה, שכן יודעי דבר הסבירו שמשם יצאה השכינה לגלות. רבי אישתורי הפרחי שלא שמע על הסבר זה, מציע הסבר משלו, וכותב בהסתיוגות מרובה:

מסתברא שהם אותם שני שערים שעשה שלמה... ושמה לזה קורין להם קצת
שערי רחמים.

הווי אומר: מדובר בהשערה בעלמא, והוא לא התכוון לקבוע דבר בוודאות. יש להעיר בעניין
זה, שבאותם ימים קראו הנוצרים לשערי הרחמים 'שער שלמה', ואולי משום כך הציע רבי
אישתורי הסבר מדוע מייחסים את השערים הללו לשלמה המלך כמובא במדרש.

גם באשר ל'שער שושן', יש לומר שלא קבע דבר בוודאות, אלא מפני שה'המון' קורא
לו בשם זה. אכן, לא תיאר במדויק את מראה השער, כדוגמת התיאור שתיאר את 'שערי
רחמים'. מדובר בתיאור סתום, באומרו, ש'ניכר' משהו מן השער, ושהוא 'סגור באבני
גזית'. לכן גם היה צריך להוסיף הסבר, שכדי לדעת למה התכוון, יש לחלק את הכותל
לשלשה חלקים, וכך ניתן להגיע אליו ולמצוא את המקום.

הנקודה העיקרית בדבריו היא – המסורת! כלומר, מדוע 'עמא דבר' היינו, העם נוהג
במהלך הדורות להתפלל במקום זה דווקא, הרי יש בכך טרחא, במיוחד לזקנים ונשים להקיף
את חומות העיר, ולעמוד שם לתפילה? ותשובתו: מפני שמקום זה מכוון לשער ההיכל,
ושלמה 'ביקש מהאל', שמי שישא כפיו במקום זה אל מול קודש-הקודשים תקובל תפילתו.

ו. מדוע התפלל רבי אישתורי הפרחי מחוץ לחומה ולא בתחומי הר הבית?

רבי אישתורי הפרחי מסיים את דבריו במסקנה:

אם כן היום שאנחנו בחטאינו מבחוץ, נוכל להתקרב לעניין תפילה והשתחויה
עד אותם הכתלים. וכן עמא דבר, באים עד אותם הכותלים ומתפללים לאל
יתעלה לפניו אלו השני שערים שהזכרנו.

מול מסקנה זו מתבקשת השאלה: מדוע התפלל רבי אישתורי הפרחי מחוץ לחומה? מדוע
לא ייכנסו המתפללים היהודים לתחום הר הבית ויתפללו שם מול מקום קודש-הקודשים?

במיוחד לאור האמור לעיל שרבי אישתורי וחכמי ירושלים שמרו על מסורת וודאית
שקודש-הקודשים מקומו בכיפת הסלע, נמצא, שאין מניעה מלהתפלל בתחום הר הבית.
רבי אישתורי עצמו מביא בהמשך את דברי התוספתא במסכת כלים (א, ז) האומרת: "טמא
מת נכנס להר הבית! ולא טמא מת בלבד אמרו, אלא אפילו מת עצמו, שנאמר (שמות יג,
יט): 'ויקח משה את עצמות יוסף עמו' – במחנה לוייה", ואם כן מבחינת ההלכה, לדעתו,
אין בעיה לטבול במקוה ולהיכנס פנימה להתפלל?

התשובה לכך ניתנת על ידי בעל 'כפתור ופרח' עצמו, באומרו: "היום שאנחנו בחטאינו
מבחוץ, נוכל להתקרב לעניין תפילה והשתחויה עד אותם הכתלים", אינו אומר: "היום
שאנו בטומאתנו מבחוץ", אלא "בחטאינו". בכך מתאר את המציאות בזמנו בהר הבית,

שמאמיני האיסלאם אחרי שכבשו את הר הבית מידי הצלבנים, מנעו כניסת יהודים וגם נוצרים להר הבית.

כך כותב למשל תייר גרמני שביקר בירושלים ב - 1498 למניינם (אנציקלופדיה אריאל מאת זאב וילנאי, עמ' 3164): "בעזרת שוחד, ותוך הבטחה של סודיות גמורה, הובאתי על ידי ממלוח אחד **למקדש הזה**, שיהודים ונוצרים אינם רשאים להכנס למקום או **להתקרב אליו**. כי הם המוסלמים אומרים וטוענים שאנו כלבים רעים".

חוק זה נמשך מאות בשנים, עד תקופת שלטון הבריטים בארץ. כך מתאר הרב קלמן שולמן, שהגיע לירושלים בשנת 1840 למניינם, ומספר את רשמי המסע בארץ ישראל ובירושלים: "קנאת בעלי דת מוחמד לא תיתן לרגל יהודי או נוצרי לדרוך במקום ההוא. וכל הקרב אל בית תפילת עאמאר הבנוי בהר הבית, וגם הקרב אל המסילה העולה אל המקום ההוא - מות יומת. גם אם יתן רוב כופר להציל את נפשו - לא יפדהו מרדת שחת, כי אם בהמיר דתו לדת מוחמד... גם אם יתן השלטון הטורקי לאדם רישיון להכנס לשם - לא יתנו לו בעלי דת מוחמד שבהר הבית להכנס. וכבר היה מעשה באדם שקיבל רישיון מן השליט הטורקי להכנס למסגד עאמאר, ואמר לו השיך המוסלמי השולט בהר: 'להכנס אתה יכול, אבל לצאת מן הבית כבר לא תוכל'. והאיש נמנע מלהכנס" (מקור ראשון 'דף הבית' אדר תשע"ח).

הרב חיים משה מזרחי, ה'ראשון לציון' בירושלים, מתאר מקרה שקרה בשנת תצ"ב על אודות יהודים שגרו סמוך להר הבית, והיו להם "חלונים שקופים על בית המקדש החרב היום... ובא שר גדול מדמשק, ויום ששי נכנס ל'בית המקדש' להתפלל. והביט הבטה למרחוק וירא חלונות... ובהן נשים מבני ישראל, שחוכרין אותן חצירות בדמים יקרים... וחמתו בערה בו... ובהסכמה עלו לגרש את כל היהודים השוכנים באותן חצירות... ויקומו הרשעים ויגרשום, ותהי צעקת בני ישראל רבה. אוי לנו שנגרשנו מארצנו" (אנציקלופדיה אריאל עמ' עמ' 3186).

בספר 'הר הבית', שנכתב בשנת תרע"ז על ידי ר' חיים מיכל מיכלין, בסוף שנות שלטון הטורקים, כותב שהממשלה הטורקית מנעה את היהודים מלהיכנס למקום המקדש, והדבר נמשך עד זמן מלחמת קרים (תרט"ז). מאז הותרה הרצועה, והותר רשמית ליהודים ונוצרים להכנס להר, אך בפועל נכנסו רק בעזרת שוחד.

בספר 'ימי שמואל' מאת ר' שמואל הורביץ, שנכתב בתקופת שלטון הבריטים בארץ, כותב שבדרכו לשיבת 'תורת חיים' טעה בדרך, ונכנס בטעות לרחוב המוביל להר הבית, ומתברר שלמרות ההקלות בכניסה להר, נעצר על ידי המוסלמים, שלא נתנו לו להתקרב לשערי הר הבית, ואילצוהו לעזוב את המקום.

במציאות כזו ראו היהודים בתקופת ה'כפתור ופרח' זכות לעצמם בעובדה שמתאפשר להם לפחות להתפלל בכותל המזרחי. רבי אשתורי הפרחי מתנסח במשפט ההולם את המצב: "אם כן היום שאנחנו בחטאינו מבחין, נוכל להתקרב לעניין תפילה והשתחויה עד אותם הכתלים". זה גם עניינו של המשפט בשיר שחיבר כמובא לעיל, בשורותיו מתאר רבי אשתורי שני דברים:

האחד – עצם הזכות להתפלל מול מקום קודש-הקודשים באומרו: "פושט ידיו ופורש כפיו. נגדך אל [כנגד קודש-הקודשים] שם פניו" – כדברי שלמה בתפילתו מלכים א ח, לח: "ופרש כפיו אל הבית הזה" (ראה כפתור ופרח בהוצאת לונץ עמ' קיד, שתפילה זו חיבר רבי אשתורי לאומרה במיוחד מול שערי המזרח).

השני – תפילה זו מתארת את המציאות העגומה, שבגלל שנאת הגויים התפילה נערכת אי שם בשדה מחוץ למקדש: "זה עני קורא שופך שיח וזורק מרה! צועק זועק... עומד ברשות הרבים. אשר קשתי שנאתם הם רבים".

לאור זאת מובן שהתיאור שמתארים תלמידי חכמים מסוימים, כאילו מדורי דורות מקובל שלא להיכנס להר הבית, הוא חסר משמעות, שכן במשך דורות רבים לא יכלו להיכנס להר. המעלעל בספרות התקופה בה שלטו המוסלמים בירושלים, ובה תיאורים מחיי היהודים בעיר במהלך הגלות, מגיע למסקנה שיהודי ירושלים לא ההינו לצאת אפילו לא מרחוב היהודים לרחובות ולשווקים שבסמוך להם, מחמת הסכנה. על אחת כמה וכמה שלא העלו על דעתם לנסות להתקרב להר הבית.

ז. 'שער שושן' – היכן הוא?

כאמור, רבי אשתורי הפרחי לא בא לחדש ולגלות שערים חדשים בכותל המזרחי. השמות 'שער שושן' ו'שערי רחמים' היו מפורסמים בפי "ההמון", ורבי אשתורי ראה לנכון להסביר את ההגיון בשמות השערים הללו.

להלן שלושה ציורים המראים את מקום השערים הללו בכותל המזרחי.

ציור מס' 1 (מתוך אנציקלופדיה לידיעת א"י מאת וילנאי, כרך י-ל עמ' 3170): מראה העיר והחומה המזרחית צויר בידי ברנהרד ברייטנבך משנת ה'רמ"ו (1486 למנינם). הציור אינו מדויק ויש בו הרבה מן הדמיון, כגון כיפת הסלע המצוירת כצורת בצל, כך גם הכיפה של מסגד אל-אקצה, דבר שאינו מופיע בציור כל שהוא במהלך הדורות. עם זאת באשר לכותל המזרחי נראים במרכז שני מבנים בולטים; מימין נראים שני 'שערי הרחמים' ומשמאל - מדרום להם "כמטחוי קשת" - נראה מבנה נוסף כעין מגדל מבוצר, שנועד כנראה להגן על החומה המזרחית. בין שני המיבנים הללו התפללו היהודים שכן הם מכוונים באופן כללי לכיוון כיפת הסלע, מקום קודש-הקודשים. המבנה המבוצר שיש בו פתח סגור באבני גזית נקרא באותם ימים 'שער שושן', יתכן שלכך מתכוון רבי אישתורי הפרחי באומרו: "עוד היום ניכר 'שער שושן' למזרח - והוא סגור אבני גזית". באנציקלופדיה אריאל עמ' 7969 מובא ציור של שער קטן סמוך לשער הרחמים סתום באבני גזית, ויתכן שלכך מתכוון רבי אישתורי הפרחי.

ציור מס' 2 (מתוך האנצ'י הנ"ל עמ' 3183): הציור שלפנינו צויר כמאתיים שנה לאחר הציור של ברייטנבך. אף בציור זה נראה 'שער שושן' רחוק "כמטחוי קשת" מ'שערי הרחמים'. כאן כבר נראים שני ביצורים סמוכים זה לזה ובהם "ניכר" שער "סגור באבני גזית". 'שער שושן' זה מכוון קצת יותר לכיוון כיפת הסלע.

ציור מס' 3 (מתוך האנצ'י הנ"ל עמ' 3179): צויר בשנת 1839 למניינם. שם נראים שני מיבנים בכותל המזרחי, מסומנים במספרים: המספר 33; מסמן את 'שערי הרחמים'. המספר 34; מסמן את המבנה של 'שער שושן'. צויר זה נוצר בידי אמן מעולה יותר מקודמיו, בציור שלפנינו 'שער שושן' מכוון כמעט ישירות לכיפת הסלע. בכך גם מתבאר המשפט שכתב בעל 'כפתור ופרח': "אם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים, יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי". שכן, כך לפי הציור, מתחלקת החומה המזרחית כמעט באופן מדויק: 'שער שושן' נמצא בסוף החלק הראשון מן הקרן המזרחית דרומית, והשער מכוון לכיפת הסלע.

כפי שמוכח משלושת הציורים, המבנה המבוצר שנקרא 'שער שושן' עמד מאות שנים. תושבי ירושלים התפללו במירווח שבין שערים אלה כשפניהם מכוונות לכיפת הסלע. זאת

מכוח מסורת הדורות הקובעת כי כיפת הסלע שומרת על אבן השתייה ומקום ארון הברית. ככל הנראה חרב המבנה של שער שושן מרוב שנים, או התמוטט באחת מרעידות האדמה שפקדו את ירושלים במאות השנים האחרונות, ונותרו 'שערי הרחמים' בלבד.

ה. מרן הרב קוק זצ"ל: כיפת הסלע היא מקום קודש-הקודשים

גם מרן הרב קוק זצ"ל קובע שכיפת הסלע היא 'מקום המקדש', כמובא ב'משפט כהן' סימן צא, שם כתב שאפשר יהיה לאתר את מקום המזבח על פי מדידות מכיפת הסלע,⁷ ובלשונו:

נוכל לכוין שיהיה [המזבח] בתוך המקום [כיפת הסלע] גם על פי הספקות של מדידותינו.

כך מתברר גם ממכתבו לרב שמואל דוד הלוי בעל 'לשד השמן', שכן כתב לו שצריך לנהוג זהירות בזמן פרעות ושפיכות דמים, ואין לדרוש בשעה זו בקול את שיבתנו ל'מקום המקדש' שבכיפת הסלע: "כעת, מפני המצב הפוליטי וסכנת הכלל, על ידי ששוואינו מעלילים עלינו שהננו חפצים לקחת מהם בזרוע את 'מקום המקדש', שהעמידו עליו את מסגדם בעוונותינו הרבים", ולכן אין לדבר ברבים על כניסה להר הבית. כלומר, לשיטת מרן הרב, 'מסגד עומר' בכיפת הסלע הוא 'מקום המקדש'.

כן מסתמך הרב קוק על המסורת שהיתה מקובלת בזמן בעלי התוספת בעניין אבן השתייה, ועל התוכנית של רבי יחיאל מפריז לחדש את עבודת הקרבנות – כפי שהובאו הדברים בהרחבה בדברי ה'כפתור ופרח', וכפי שכתב ב'משפט כהן' (שאלה צ"ד):

על דבר שאלתו; אם מותר לנו לבנות בית המקדש על מנת שלא להקריב קרבנות? – לא ידעתי הציור! שאם מטעם טומאה – הרי הותרה טומאה בציבור, כמו שכתב בענין זה כבר ב'כפתור ופרח' (פרק ו) על פי רבי יחיאל מפריש. ואם כן יהיה מותר להקריב גם כן תמידין ומוספין וכל קרבנות ציבור. ובאמת, אם נגיע למידה זו לבנות בית המקדש, הלא נוכל גם כן לעשות פרה אדומה כשרה, וניטהר מטומאת מת גם כן, ואז נקריב כל הקרבנות כולם... בכל אופן לעניות דעתי, אם יהיה רצון ה' שנבנה בית המקדש גם קודם שיבוא משיח ותתגלה הנבואה וייראו הנפלאות – לא יהיה כל כך עיכוב בדבר. אמנם המצוה היא לבנות הבית ולהקריב שם, ולחוג את הרגלים, שעיקרם הוא גם כן קרבן ראייה וחגיגה... שזוהי צורת המצוה – כלשון הרמב"ם בריש הלכות בית הבחירה ובספר המצוות. אבל אם מקריבין אפילו קרבן אחד באיזה זמן – בוודאי הוי מצוה כצורתה.

7. [הערת עורך (ע.א.): הרב קוק לא כותב שהמדידות הן ע"פ כיפת הסלע, ותשובתו נכתבה ביחס לדברי ה'שאלת דוד', שמדבר על מדידות מהכתלים, ולא מכיפת הסלע.]

יתרה מזו: מרן הרב היה שותף לתכנון דגם מפורט של בית המקדש. דגמים של המשכן והמקדש תוכננו על ידי אדריכל ומתכנן ערים מר יעקב יהודה – תחילה בירושלים, ואחר כך בצפת. התכנון נעשה תוך התייעצות עם מרן הרב קוק והרב איסר זלמן מלצר, כשהתוכנית מבוססת על העובדה שמקום קודש-הקודשים הוא בכיפת הסלע. דגם המשכן הוצג בתערוכת יריד המזרח בתל אביב בתרצ"ד. במסמך שנמצא בידי שאול יהודה, בנו של האדריכל, נאמר שהדגם הוכן בפיקוחם של הרב קוק והרב מלצר – "על פי הכרעת גדולי הראשונים והאחרונים, על ידי האדריכל המומחה הרה"ח יעקב יהודה". גם דגם המקדש נעשה בפיקוח הרבנים, אלא שהרב קוק לא זכה לראות את השלמתו.

מספר הבן ר' שאול יהודה הי"ו, איך נוצר הקשר בין האדריכל והרב קוק זצ"ל בעניין זה. אדריכל יעקב יהודה חלם מילדות לבנות מקדש, למרות שנולד בבית של 'משכילים' שאינם מקפידים על קיום מצוות. בהגיעו ארצה ירד מן הספינה, ובעגלה ראשונה שנזדמנה לו עלה לירושלים, ובאותו יום נכנס להר הבית ולכיפת הסלע. לימים נערך דין תורה בינו לבין אמו, שבאה ארצה להחזיר אותו ללימודיו בחו"ל. הדיון התקיים בפני הרב קוק זצ"ל. כששמע הרב קוק זצ"ל, שאדריכל יעקב יהודה נכנס לכיפת הסלע, קם ונשקו על ראשו, באומרו: "מקנא אני בך! זכית להכנס בשגגה לקודש-הקודשים, מקום שאני ככהן משתוקק להגיע לשם, אך איני יכול מפני הטומאה". באותו מעמד גם אמר, שלא בכדי זימן אותו הקב"ה לשם, אלא כדי שיתחיל לתכנן את המקדש, ומאז ליווה הרב קוק את התכנון יחד עם ר' איסר זלמן מלצר. משהושלם הדגם סמך הרב מלצר את ידיו עליו במכתב, שם ציין את דיוקו של הדגם על פי המקורות. נמצאנו למדים, כי המסורת על אודות כיפת הסלע הבנויה על מקום קודש-הקודשים, היתה בעיני הרב קוק והרב מלצר דבר פשוט ומובן מאליו.

על המפקקים במסורת זו יש לתמוה: איך ניתן להכחיש מסורת אבות, הרי בשיטה זו יבוא כל אחד ויבטל את מסורת אבותינו באשר לצורת האתרוג, וכן לצורת כפות תמרים שהיא הלולב, מהי המצה שבמסורת, מהו אותו שופר שתוקעים בו, וכל דבר שבמסורת. תוקפה של המסורת מובא במסכת מגילה (י, ב) בעניין ערי חומה: "כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך", שהעיר מוקפת חומה מתקופת יהושע בן נון, הלכה היא, ש"כל המצוות נוהגים בה". הדבר נדון גם בדברי מרן הרב קוק, הכותב בעניין אכילת עוף על פי מסורת אבות: "אנן קיימא לן: אין עוף טהור נאכל אלא במסורת" (טוב רואי, סוטה, פרק ראשון סי' כו). כך גם כתב בעניין מצוות מרור ש"מרור" נאכל על פי המסורת" (וראה אוצרות הראי"ה ח"ב, א) בעניין זה כתבו ראשונים ואחרונים והאריכות בענין זה אך למותר. וכפי שכתב הרמב"ם: "שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה! ובהן ראוי להיתלות" (הל' שמיטה ויובל י, ו).

מסורת הדורות מתוארת בהרחבה בספר "המסורת על מקום המקדש", מאת הרב נועם שפירא והרב יוסף פלאי, שם הובאו שבעים מקורות מאז החורבן, המעידים שכיפת הסלע היא מקום קודש-הקודשים. ניתן להוסיף לרשימה שם פסקי הלכה לרוב המגדירים את כיפת הסלע כמקום קודש-הקודשים, כגון: מהרי"ט (דרך הקודש ו, א). נבחר מכסף (אבה"ע לח). החיד"א (ברכי יוסף או"ח תקס"א). שו"ת חתם סופר (חלק ב, יורה דעה, סימן רלו). פאת השולחן (סימן ג, ב). שערי תשובה (או"ח תקס"א). לשד השמן (עמ' 115). הרב עובדיה יוסף זצ"ל (יביע אומר, חלק ה, יורה דעה, סימן כז), ומחברים רבים אחרים.

כבר קבע רבי עקיבא באבות ג, יג; כלל גדול בתורה: "מסורת - סייג לתורה!" והסבירו הראשונים, כגון המאירי ואחרים, כי דבר שנמסר מדור לדור הוא גדר וסייג לשמירת התורה והמשכיותה. מאידך שבירת המסורת מסכנת את קיום המצוות כפי שנמסרו מדורות. הבא לערער על מסורת מקובלת בדבר מקום המקדש, ובלא ראייה של ממש, מערער בכך את קיום כל המצוות שבמקדש, ואין זו דרכה של תורה. כבר הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם הקובע שמקום המקדש נקבע בידי דוד במסורת שהייתה בידו, ומסורת זו נמשכת ברציפות עד ימינו אנו. נמשיך אפוא לדבוק במסורת המקובלת על ראשונים ואחרונים בעניין מקום המקדש, ועל יסוד מסורת זו ייבנה בעזרת ה' היכל ה' בירושלים במהרה.

